
V. ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 334.732.2(477)

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ КРЕДИТНОЇ КООПЕРАЦІЇ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ДО І ПІСЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

О. В. Гаркуша

За весь час свого існування, починаючи з 60-х рр. XIX ст., вітчизняна кредитна кооперація пройшла складний і тернистий шлях становлення і розвитку, що у значній мірі залежав від змін у державній політиці щодо кооперативного руху. Адже саме держава традиційно відіграє як стимулюючу, так і стримуючу роль, застосовуючи регулюючу функцію. З огляду на сучасні проблеми функціонування кредитних спілок, вивчення досвіду державного регулювання названого сегмента фінансового ринку України у його ретроспективі набуває сьогодні особливого значення. Воно підсилюється нагальною необхідністю кардинальних змін і у роботі самого існуючого державного регулятора – Нацфінпослуг, від якого передусім залежить вирішення наявних проблем.

Оцінюючи загальний ступінь вивчення проблем розвитку державного регулювання вітчизняної кредитної кооперації другої половини XIX – початку XX ст., можна з упевненістю констатувати, що в економічній літературі знайшли відображення лише окремі аспекти цієї багатогранної проблеми. До обмеженого кола публікацій українських учених передусім належать праці І. Витановича, В. Гончаренка, А. Пантелеймоненка [1, 4, 16–18].

Метою статті є відображення генезису державного регулювання вітчизняної кредитної кооперації для урахування історичного досвіду при формуванні відповідної політики регулювання діяльності кредитних спілок на ринку фінансових послуг сучасної України. Основним для цього дослідження став метод ретроспективного аналізу етапів формування нормативно-правової бази Російської імперії й УСРР щодо кредитних кооперативів і особливостей державного регулювання їхньої діяльності. Також було застосовано методи аналогії, комплексного та системного підходу до оцінки наявної інформації, що сприяло реалізації поставленої мети дослідження.

Враховуючи основні положення теорії державного регулювання, стосовно кредитної кооперації термін «державне регулювання» можна розглядати як комплекс заходів (методів) координуючого, стимулюючого та обмежуючого характеру, спрямованих на забезпечення її успішного функціонування та розвитку. Ця теза цілком підтверджується у ході ретроспективного аналізу процесу його становлення в Україні. Передусім зауважимо, що цей процес тривав протягом 1870–1931 рр., і цілком закономірно втілював специфіку соціально-економічних пріоритетів російсько-імперського, а

пізніше – радянського уряду. З огляду на особливості їх економічної політики виклад поданого нижче матеріалу розділимо на два півперіоди – дорадянський і радянський.

Початковим етапом першого з названих півперіодів становлення державного регулювання кредитної кооперації можна вважати першу половину 70-х рр. XIX ст. Так, 1870 р. Міністерство фінансів схвалило статут ощадно-позикових товариств, розроблений за ініціативою Імператорського Московського товариства сільського господарства, таким чином значно спростивши реєстрацію названих кооперативів і, забезпечивши позитивну динаміку їх кількісного зростання. Оцінюючи значення ощадно-позикових товариств, у 1871 р. міністр фінансів М. Х. Рейтерн у своїй доповіді зазначив: «Створення ощадно-позикових товариств буде надавати можливість недостатнім людям отримувати необхідні для ведення їх промислів грошові позики на найменш обтяжливих умовах, буде служити також і поширенню у народі ощадливості, привчаючи його до точного виконання боргових зобов'язань» [15, с. 111].

Проте негативні тенденції, що спостерігалися на вітчизняному фінансовому ринку наприкінці 70-х – на початку 80-х рр. XIX ст., зокрема різке погіршення фінансового стану комерційних акціонерних і громадських банків, викликало глибоку стурбованість Міністерства фінансів і зміну державної політики щодо всіх недержавних фінансових установ, у тому числі й до кредитних кооперативів (ощадно-позикових товариств). Прагнення уникнути кризи імперської фінансової системи «поставило на чергу здійснення ліквідації кредитних установ» [10, с. 76]. Така радикальна політика була закріплена законом від 22 травня 1884 р. Він стосувався «акціонерних комерційних банків, товариств короткострокового взаємного кредиту, міських громадських банків та ощадно-позикових товариств». Згідно з названим законом, підставою для закриття фінансово-кредитної установи було зменшення на третину її капіталу [10, с. 76].

Принципово новий етап у розвитку державного регулювання кредитної кооперації почався із затвердженням 1 червня 1895 р.

закону Російської імперії про установи дрібного кредиту «Положение об учреждениях мелкого кредита» (дія поширювалась, крім кредитних й ощадно-позикових товариств, на діяльність ощадно-позикових кас і сільських, волосних банків і кас) [19, с. 5]. Одним із найважливіших положень цього закону було право на заснування поряд з ощадно-позиковими товариствами кредитних, що були новою організаційно-правовою формою. Він чітко регламентував коло ощадно-позикових операцій (залучення грошових вкладів, оформлення зовнішніх позик, надання членам короткострокових кредитів на термін до дванадцяти місяців) і механізми їх здійснення, передбачав участь держави у формуванні позичкового капіталу при заснуванні кредитних товариств [19, с. 9–12; 10, с. 381; 5, с. 239]. Функція затвердження статутів кредитних кооперативів передавалась Міністерству фінансів «з погодженням» із Міністерством внутрішніх справ і Міністерством землеробства та державних маєтностей [19, с. 6]. Їм же передавались функції контролю (передусім Міністерству фінансів) [19, с. 14]. З метою мінімізації ризиків щодо виконання членами їх боргових зобов'язань членство у кількох кредитних кооперативах (ощадно-позикових або кредитних товариствах) заборонялося [19, с. 8]. Закон також регламентував структуру типових статутів кредитних кооперативів [5, с. 240].

Типові («нормальні») статuti кредитного та ощадно-позикового товариств було затверджено 19 червня 1896 р. З цього часу названі товариства на території Російської імперії і, зокрема, у губерніях Наддніпрянської України, почали діяти паралельно. Найбільш важливими положеннями названих статутів для успішного розвитку кредитних кооперативів можна вважати такі: крім фінансових послуг товариства могли здійснювати товарні операції (організовувати закупівлю знярядь виробництва та інших товарів, необхідних у господарській діяльності членів, а також збут «продуктів праці» ними вироблених); їм дозволялося купувати об'єкти нерухомості, необхідні для здійснення статутної діяльності; користуватись податковими пільгами (про них ітиметься нижче) [19, с. 3, 4].

Вищезгадана нормативно-правова база мала стимулюючий вплив на розвиток кредитної кооперації. А це, у свою чергу, зумовило потребу у системному підході щодо її регу-

лювання. Саме тому наприкінці XIX ст. була сформована кількоступенева спеціалізована державна структура (рис. 1).

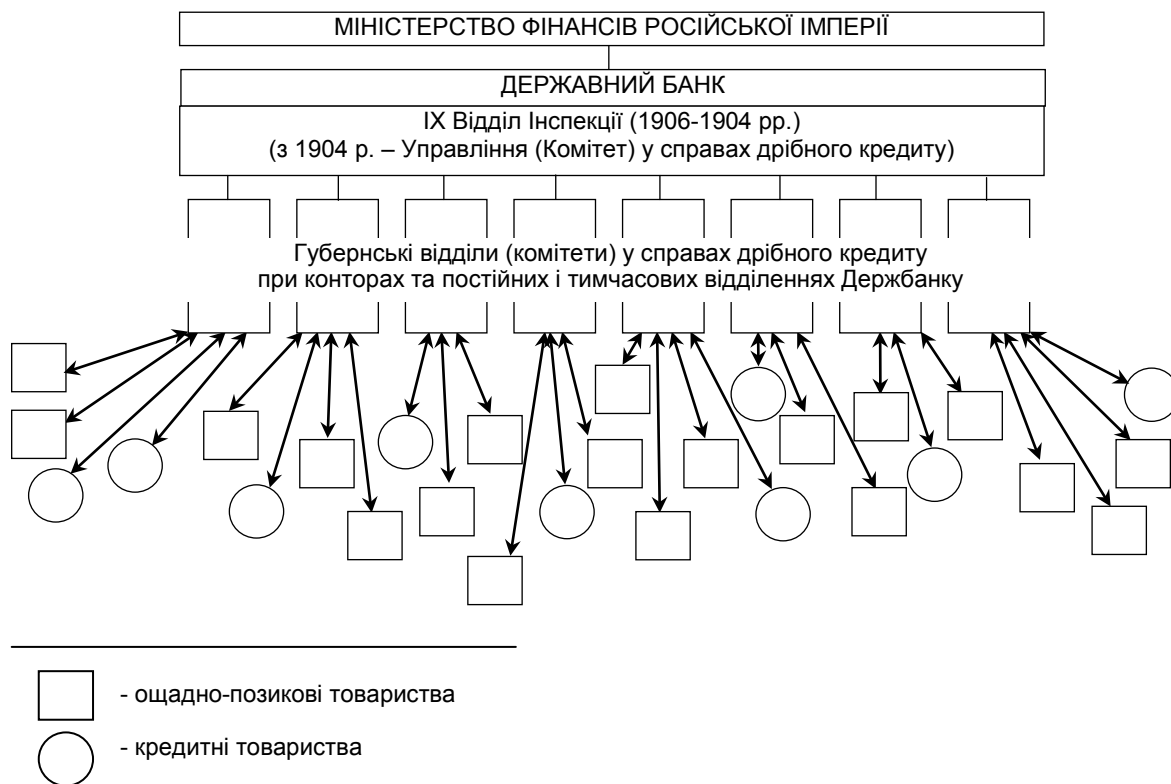

Рис. 1. Структура державного регулювання діяльності вітчизняних кредитних кооперативів через систему державного банку Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. (складено автором на основі [3, с. 208; 1, с. 112–113])

Координував її діяльність спеціальний відділ під назвою «IX Відділ Інспекції», який спочатку очолював палкий прихильник кооперації – А. А. Беретті. Названий відділ був уповноважений Міністерством фінансів і Державним Банком Російської імперії сформува-ти професійний штат працівників, передусім так званих обласних інспекторів кредитних товариств [16, с. 151–152]. Названі чиновники були працівниками місцевих відділень і контор Державного Банку. До кола їх обов'язків входила ревізія діяльності кредитних кооперативів, контроль за дотриманням статуту, право скликання позачергових зборів та відсторонення від роботи виборних посадових осіб [9; 19, с. 15]. Крім того, інспектори кредитних товариств здійснювали консультаційний су-

привід діяльності кредитних та ощадно-позикових товариств [16, с. 151–152].

При цьому слід зауважити, що зміни соціально-економічної та політичної ситуації в країні зумовили певні зміни у законодавчій базі кредитної кооперації. Так, 7 червня 1904 р. було затверджено нову редакцію вищезгаданого «Положення об учреждениях мелкого кредита» [20, с. 672–679]. Закон значно полегшив отримання дозволу на відкриття кооперативів, що надавався місцевим губернським комітетом у справах дрібного кредиту. Земським установам цим законом було надано право відкриття кредитних кооперативів явочним порядком на підставі типових статутів. Також слід зауважити, що закон був доповнений низкою циркулярів і роз'яснень [7, с. 2]. Відтепер кредитні та ощадно-позикові товариства незалежно від

розміру активів отримали цілу низку податкових пільг, і, по суті, статус неприбуткових організацій. Крім того, вони набували важливих правових гарантій щодо зменшення ризиків кредитної діяльності [20, с. 670–671].

Певні кількісні зміни відбулися у формуванні штату державних службовців, відповідальних за контроль діяльності ощадно-позикових і кредитних товариств. Поряд із держслужбовцями чіткі повноваження отримали працівники земств. Крім надання дозволів, на відкриття кредитних кооперативів на них було покладено функції ревізії «діяльності і рахунків» товариств, розгляду скарг на їхні дії, надання у компетентні інстанції інформації про наявні порушення процедури виборів представників внутрішніх органів управління кооперативу і завищені витрати на їх утримання, а також перевірки річних звітів ощадно-позикових і кредитних товариств [20, с. 678].

Наступним важливим кроком стало затвердження у 1905 р., а у 1911 р. – нової редакції типових статутах ощадно-позикових і кредитних товариств [13, 19]. Їхньою характерною ознакою стала більша конкретизація даних про кооператив. Відтепер, крім його територіальної приналежності (радіусу дії), за потреби вказувалось обмеження щодо професійної чи соціальної приналежності потенційних членів. У названих статутах чіткіше були вписані умови участі та кредитування юридичних осіб – артілей та інших кооперативних товариств. Суттєвих змін зазнали нормативи щодо формування резервного та спеціального капіталів. Так, наприклад, якщо раніше кредитному кооперативу необхідно було формувати спеціальний гарантійний фонд у розмірі не більше 10 % зобов'язань товариства і зберігати його у формі вкладу у державній ощадній установі або «державних процентних паперах», то тепер розмір названого фонду не мав бути меншим, ніж 20 % поточних зобов'язань за вкладами та зовнішніми позиками [12, с. 39; 13, с. 11; 19, с. 10]. У новій редакції статутів визначався рівень компетенції правління щодо розпорядження коштами кредитного кооперативу [12, с. 39–40; 13, с. 11–12]. Ще однією суттєвою особливістю названих документів є визначення основних підходів до так званих

посередницьких операцій «для зиску чи користі» членів, тобто сприяння у «придбанні необхідних для господарства предметів, орендуванні землі тощо» та збуту «виробів господарств товаришів» [12, с. 68; 13, с. 22–23].

Сприятлива урядова політика щодо державного регулювання вітчизняної кредитної кооперації стимулювала її стрімкий розвиток. Так, якщо на території Наддніпрянської України у 1905 р. функціонувало 370 кредитних і ощадно-позикових товариств, то на 1.01.1914 р. їх кількість збільшилася до 2772 [17, с. 89–90]. Однак головною перешкодою на шляху подальшого розвитку тогочасні кооператори вважали відсутність єдиного кооперативного законодавства, яке б мало визначати чіткий порядок заснування і функціонування кооперативів. Уряд робив певні кроки у цьому напрямі. Так, 25 липня 1910 р. було видано «Наказ о порядке открытия учреждений мелкого кредита» [14, с. 21–23].

Однак цю проблему було вирішено 20 березня 1917 р., унаслідок прийняття Тимчасовим урядом загальнокооперативного закону («О кооперативных товариществах и их союзах»), який набув чинності 1 травня 1917 р., підбивши організаційно-правовий підсумок розвитку вітчизняної кооперації і кредитної зокрема [31, с. 40–41]. Центральне місце у цьому законі уряд відводив кредитній кооперації. Закон чітко встановлював перелік основних статей статутів кооперативів, особливості обмеженої і необмеженої відповідальності членів, формування капіталу. Вагоме значення (п'ять розділів) у названому законі відведено організації та діяльності спілок кооперативів (тобто стимулювався розвиток кредитно-кооперативної системи). Чи не найважливішим досягненням вітчизняних кооператорів стало надання їм широкого кола функцій, передусім окремих повноважень щодо саморегулювання (право проводити ревізію у товариствах-членах спілки, скликати і проводити з'їзди, мати періодичні та інші видання, засновувати необхідні заклади для обслуговування потреб спілки, від імені членів порушувати клопотання у відповідних інстанціях тощо). Функція реєстрації кредитних кооперативів повністю передавалась губернським земським управам, а

в разі їх відсутності – урядовим комісарам або тимчасовим комітетам.

У зв'язку з прийняттям закону Міністру фінансів надавалось доручення щодо підготовки відповідних законопроектів для ідентифікації кредитно-кооперативних організацій на відповідність кооперативним принципам (з метою надання їм податкових пільг); встановлення «загальних засад порядку випуску кредитними установами заставних листів і облігацій, забезпечених заставою нерухомості». Також доручалось переглянути закони щодо товариств взаємного кредиту, таким чином закладалися основи для їх офіційного визнання кооперативними організаціями, якими вони, по суті, були протягом усього періоду свого існування [21]. Положення нового кооперативного закону втілились у типових статутах кредитних кооперативів [22]. Така політика уряду стимулювала зміцнення і розвиток вітчизняного кредитно-кооперативного руху.

Не менш важливим напрямом розвитку державного регулювання, ніж удосконалення нормативно-правової бази кредитної кооперації кінця XIX – початку XX ст., була розробка відповідних документів щодо зниження податкового тиску. Передусім слід згадати про те, що у цей період стягнення промислового збору було скасоване «Высочайше утвержденным Положением об учреждениях мелкого кредита», затвердженим 7 червня 1904 р. Також кредитні кооперативи у багатьох випадках звільнялися і від гербового збору [2, с. 670]. Такий підхід було в цілому збережено й після прийняття вищезгаданого закону «О кооперативных товариществах и их союзах», прийнятого 20 березня 1917 р.

Оцінюючи значення врегулювання на початку XX ст. проблеми оподаткування вітчизняних кредитних кооперативів, відомий сучасний український учений А. Пантелеймоненко зазначає: «...Незважаючи на те, що неприбутковий статус не згадується у жодному із згаданих державно-правових документів початку XX ст., вітчизняні... кредитні та ощадно-позичкові товариства практично ним користувалися, починаючи з 1904 р. ...Сприятлива податкова політика стимулювала розвиток кредитної кооперації...» [18, с. 196].

Про це свідчить той факт, що станом на 1 вересня 1919 р. на території Наддніпрянської України нараховувалось більше 3300 кредитних кооперативів [8, с. 1125].

Проте після встановлення у 1919 р. радянської влади на підросійській території України у державній політиці відбулися радикальні зміни щодо кооперативного сектора економіки, передусім це стосується кредитної кооперації. Широковідомий сучасний російський дослідник історії кооперативного руху Л. Файн з цього приводу зазначив: «Прямим адміністративним втручанням держави кооперацію... було піддано насильницькій реорганізації, у результаті якої вона втратила ринкові принципи діяльності і перетворилась у технічний апарат державно-розподільчої системи. Окремі види кооперативної діяльності, зокрема кредитна – основна у дореволюційній Росії, – були повністю скасовані» [32, с. 3].

Але така ситуація тривала недовго. Коментуючи причини «відлиги» у державній політиці щодо кооперативного руху, згаданий російський вчений акцентував на тому, що «криза кінця 1920 – початку 1921 рр. змусила керівництво більшовицької партії переглянути окремі особливо одіозні елементи економічної політики попередніх років, у тому числі й щодо кооперації. ...10–11 листопада 1921 р. політбюро ЦК обговорило питання «Про легалізацію кредитної кооперації» і «Про створення кооперативного банку»... 22 січня 1922 р. було прийнято декрет ВЦВК і РНК «Про кредитну кооперацію» що дозволяло її «легалізацію»... у дуже обмежених рамках і при суворому нагляді з боку держави» [32, с. 4–9].

З метою здійснення «загального керівництва» і нагляду за всіма видами кооперативних організацій уряд радянської України Положенням «Про Головний Кооперативний Комітет УСРР» від 6 червня 1921 р. започаткував створення названої державної установи. З тією ж метою у губерніях при губвиконкомах було створено губернські кооперативні комітети [11, с. 333–334]. На названі установи покладалися такі обов'язки: а) урегулювання діяльності усіх видів кооперації і встановлення взаємовідносин між ними та відповідними господарськими органами; б) нагляд за вико-

нанням декрету і постанов кооперацією; в) реєстрація статутів кооператорганізацій; г) захист інтересів кооперації перед усіма відомствами» [23, с. 78–79]. На місцях губкооперкоми мали виняткові повноваження. У відповідній постанові зазначалося: «Жодне відомство не має права видавати інструкції та роз'яснення (кооперативним організаціям – прим. наша) окрім

Губкооперкому...» [23, с. 78]. Таким чином, уже у перші роки становлення радянської влади в Україні було сформовано дворівневу бюрократичну систему державного регулювання всіх видів кооперації, що і за структурою, і змістом діяльності кардинально відрізнялася від дорадянської (див. рис. 2).

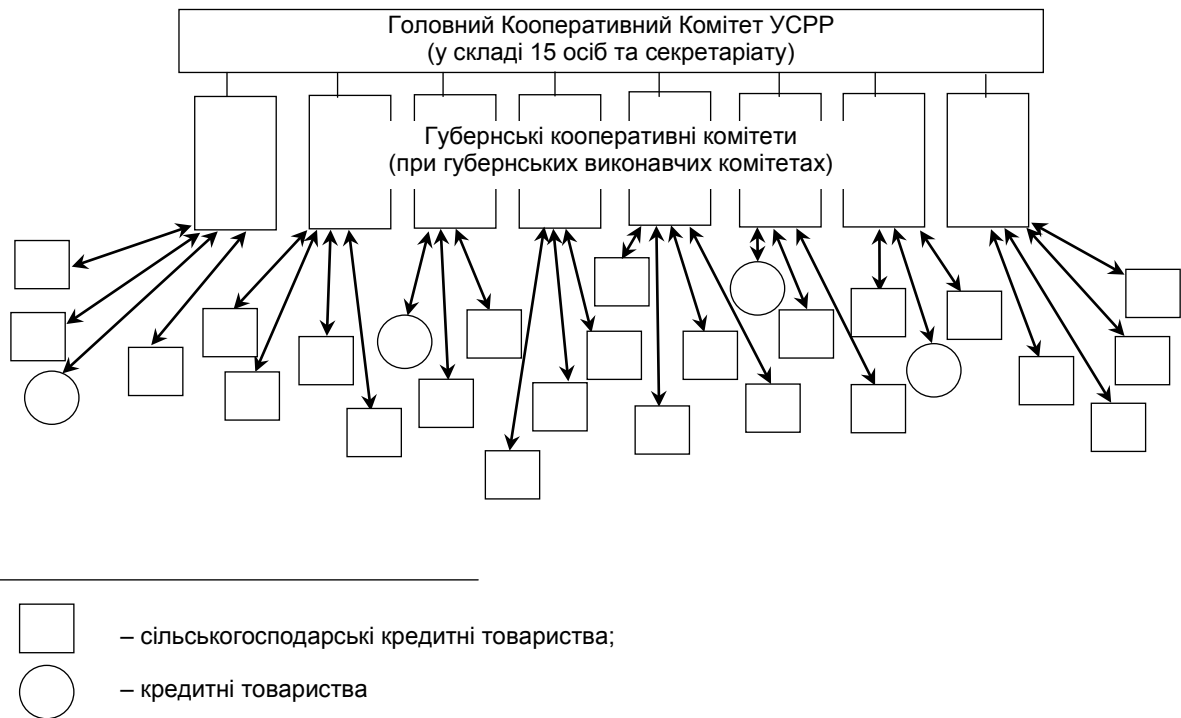

Рис. 2. Структура державного регулювання діяльності кредитних кооперативів УСРР у 20 рр. ХХ ст. (складено автором на основі [11, с. 333–334])

Для забезпечення поточної діяльності Укркооперкому (до складу якого входило 15 посадових осіб) і губкооперкомам надавалося «право організувати при собі Секретаріат із необхідним штатом співробітників для технічного обслуговування» [23, с. 78–79]. Ми, на жаль, не встановили кількісний склад працівників Головного Кооперативного Комітету УСРР. Проте є конкретні дані про кількість персоналу губернських кооперативних комітетів. Так, 20 січня 1925 р. Голова Ради Народних Комісарів В. Чубар керуючий справами раднаркому Ф. Бега та Секретар РНК І. Єрещенко підписали постанову Ради Народних Комісарів «Про штати губернських кооперативних комітетів». Згідно з цією постановою у всіх дев'яти губерніях радянської України

почали працювати 18 осіб, по два працівники у кожній – секретар (він же завідувач реєстраційної частини) та діловод. У такий спосіб на губернському рівні формувалися органи державного регулювання кооперативів [30, с. 219, 239]. Враховуючи той факт, що у 1925 р. на території УСРР функціонувало лише міських кредитних і так званих сільськогосподарських кредитних товариств більше 4,5 тис. (до цього слід додати понад 10 тис. кооперативів інших видів), можна зробити цілком справедливий висновок про те, що наявного штату працівників губкооперкомів було явно не достатньо для здійснення повноцінного нагляду і належного контролю за діяльністю названих кооперативів [30, с. 219, 239]. Тому цілком імовірно, що їхні функції здебільшого зводилася до ви-

конання ролі держреєстратора кооперативних організацій.

Підтвердженням низького рівня «дієздатності» губерніяльних кооперативних комітетів у зазначений період свідчить і той факт, що вже 10 жовтня 1925 р., під час проведення реформи адміністративно-територіального поділу України (на округи), не тільки було змінено назву цих комітетів (нова назва – кооперативні округові комітети), а й одночасно було збільшено їх штат до 46 осіб.

У ході аналізу нормативно-правових документів 1920 рр. щодо реєстрації та регулювання діяльності кредитних кооперативів ми виявили важливий документ – Постанову ВЦВК і РНК УСРР «Про порядок реєстрації товариств і спілок, що не мають на меті добувати зисків і порядок догляду над ними» (від 7 жовтня 1925 р.), у якій зазначається: «Чинність цієї постанови не поширювалася на кооперативні товариства». Останнє переконливо свідчить про те, що ні кредитні кооперативи, ні кооперативи інших видів у період НЕПу держава не розглядала як неприбуткові організації, і тому вони не мали відповідного статусу. У цей час статус неприбуткових організацій мали лише громадські та профспілкові організації [6, с. 938].

З погляду сучасної практики важко залишити поза увагою й окремі параграфи Положення ВЦВК, РНК і ЦВК «Про порядок ліквідації кооперативних організацій, з'єднання їх та розділ» від 7 жовтня 1925 р. Передусім значний практичний інтерес має п. 6 названого документа, у якому зафіксовано порядок ліквідації кооперативної організації (у тому числі кредитно-кооперативної) після судового рішення про її «неспроможність». У ньому, зокрема, зазначається: «...суд, визнавши кооперативну організацію за неспроможну, сповіщає про це Кооперативний Комітет (як держрегулятор – прим. наша), що зареєстрував статут організації, і утворює ліквідаційну комісію у складі одного представника від відповідного кооперативного комітету, одного представника від відповідної кооперативної спілки, одного представника округового фінансового відділу, одного представника від організації що ліквідується, та представників від кредиторів у

числі не більшому, ніж два» [27, с. 948]. Такий підхід до формування складу ліквідаційної комісії кредитного кооперативу цілком відповідає нормам міжнародної практики, проте, як не дивно, непритаманний сучасній українській практиці.

Говорячи про особливості державного регулювання кредитної кооперації України у період НЕПу, слід згадати той факт, що радянська влада вже у 1926 р. відверто нехтувала демократичними принципами, притаманними міжнародному кооперативному рухові. Якщо раніше члени-засновники кооперативу на установчих зборах обирали органи управління, то тогочасне законодавство накладало на це відповідну заборону. Так, у Постанові Головного Кооперативного Комітету РНК УСРР «Про неприпустимість обрання органів керування й контролю кооперативних організацій до реєстрування їхніх статутів» від 15 липня 1926 р. категорично наголошувалось: «Головний Кооперативний Комітет при Раді УСРР постановив:

1. Визнати за неприпустиме обрання органів керування й контроль кооперативних організацій (правління, рада, ревізійна комісія) до реєстрування у встановленого законом порядку статутів цих організацій.

2. Для представництва фундаторів кооперативних організацій у справі оформлення останніх допускається обрання фундаторами відповідних Уповноважених» [25, с. 449]. Такий підхід головного державного регулятора діяльності кооперативів, у тому числі кредитних товариств відкривав виключні можливості щодо бюрократичного шантажу та адміністративного тиску на засновників уже у процесі реєстрації кооперативної організації. Мова йде про нав'язування «свідомих товаришів і комуністів» до виборних органів управління. Така ситуація стала типовою у названий період.

Слід назвати й інший не менш суперечливий, з погляду відповідності класичним кооперативним принципам, урядовий документ – Постанову «Про можливість обирати до правління, ради й ревізійної комісії осіб, що не входять до членів цих кооперативів, і про можливість обирати до відповідних органів

союзів кооперативів осіб, що до складу уповноважених цих союзів» (від 28 січня 1928 р.) [24, с. 123]. Навіть сама назва постанови викликає сумніви щодо необхідності такої норми для успішної діяльності справжніх кредитних кооперативів. Важко з повною об'єктивністю оцінити мету, яку переслідували автори названого нормативно-правового акта, проте, на нашу думку, така норма відкривала можливість для зовнішнього втручання сторонніх осіб (наприклад, представників партійних органів) у справи кооперативної організації.

Питання «адміністративного втручання» та необхідність його «усунення» стали предметом обговорення делегатами ІХ Всеукраїнського з'їзду Рад (1925 р.). У постанові цього з'їзду підкреслювалася важливість «усунення адміністративного втручання» державних і партійних органів влади у справи кооперативів [29, с. 539]. Проте всупереч цьому, у подальші роки здійснювалася послідовна політика «кооперативного диктату» правлячої партії. У інструкції Української Економічної Народи «Про порядок кредитування сільськогосподарського машинопостачання в 1926–1927 бюджетному році» зазначалося, що сільським кредитним товариствам «...особливу увагу належить звернути на кредитування колективних господарств, машинових товариств, земельних громад та інших об'єднань селянства» [26, с. 177–187].

Наприкінці 1920-х років ця політика набула нових ознак. У цей час радянська влада почала розглядати кредитно-кооперативні організації (як і кооперативи інших видів) як джерело примусового фінансування пріоритетних державних проектів. Слід також згадати Постанову ВЦВК і Раднаркому «Про притягнення коштів людності на торгове й промислове будівництво кооперації» від 14 грудня 1928 р. Суть цього документа полягала в «утворенні спеціальних капіталів торгового і промислового будівництва» діючими в Україні кооперативними організаціями. Розпорядником цих коштів ставала держава. З цього приводу у названій постанові зазначалося: «Кошти спеціальних капіталів торгового і промислового будівництва витрачаються винятково плановим порядком. Планове керівництво торго-

вим і промисловим будівництвом здійснюють всеукраїнські кооперативні центри (на цей час повністю підпорядковані державі – прим. наша) згідно з планами капітального будівництва, затвердженого встановленим порядком» [28, с. 12–14].

Подальшу долю кредитної кооперації вирішив XVI з'їзд ВКП(б). У своїй політичній доповіді Й. Сталін проголосив «загальний наступ соціалізму по усьому фронту» [33, с. 48], що, по суті, означало заборону ринкових відносин, передусім у кредитно-фінансовій сфері. А його позиція щодо «непманського духу» кооперації мала широкий резонанс серед учасників з'їзду. Так, делегат Землячка (справжнє ім'я Розалія Залкінд; майбутній заступник Голови РНК СРСР) у своєму виступі зазначила: «І тисячу разів правий т. Сталін, коли говорить... що кооперація інфікована якимось непманським духом» [33, с. 350]. Прагнення держави щодо «викорінення» цієї «хвороби» й стало у 1930 р. чи не основною підставою офіційної заборони діяльності кредитно-кооперативних організацій. Кредитну кооперацію вважали несумісною з основами економічної політики радянської держави і не існувала в її фінансовій системі.

Підбиваючи підсумок вищезазначеному, зауважимо, що численні факти щодо особливостей становлення і розвитку державного регулювання кредитної кооперації у дорадянський і радянський періоди дають підстави зробити цілком обґрунтовані висновки. По-перше, регулювання кредитно-кооперативного руху, незалежно від специфіки економічної політики держави, є об'єктивною необхідністю. Щонайменше мають реалізовуватись три основні його функції: формуватися законодавча база для кооперативних організацій, здійснюватися їх реєстрація, а також контроль за дотриманням чинного законодавства. По-друге, державне регулювання кредитної кооперації має враховувати як інтереси держави, так і інтереси кооперованого населення. При порушенні цього «балансу інтересів» пригнічується економічна ініціатива громадян, а самі кредитні кооперативи або припиняють свою діяльність, або перетворюються на «розподільники» обмежених державних фінансових ресурсів.

Названі закономірності важливо враховувати сьогодні при формуванні концептуальних підходів державної політики щодо вітчизняного кооперативного руху. Адже все вищесказане у повній мірі стосується взаємовідносин держави з трьома основними видами кооперації: кредитної, споживчої та сільськогосподарської.

ЛІТЕРАТУРА

1. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Із праць історико-філософської секції НТШ / Ілля Витанович. – Нью-Йорк : Поліграфічний відділ ТУК-у, 1964. – 624 с.
2. Высочайше утвержденное Положение об учреждениях мелкого кредита. Мнение Государственного Совета, Высочайше утвержденное 7 июня 1904 г. // Полное собрание законов Российской империи. – Собрание третье. – Т. XXIV. – 1904. – Отделение I. – От 23838-25604 и доп. – С.Пб. : [б. и.], 1907. – 1257 с.
3. Гаркуша О. В. Становлення державного регулювання кредитної кооперації у Наддніпрянській Україні (кінець XIX – початок XX ст.) / О. В. Гаркуша // Міжнародний кооперативний рух: генезис та тенденції сучасного розвитку : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 16–17 лютого 2012 р. – Полтава : ПУЕТ, 2012. – С. 205–209.
4. Гончаренко В. В. Кредитна кооперація. Форми економічної самопомогі сільського і міського населення у світі та в Україні / В. В. Гончаренко. – К. : Глобус, 1998. – 330 с.
5. Гурьев А. Очерк развития кредитных в России / А. Гурьев. – С.Пб. : Типо-Литография «Якорь», 1904. – 254 с.
6. Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду УРСР. – 1925. – Ч. 75–76. – Відділ I. – Арт. 305. – С. 937–945.
7. Кооперация на Всероссийской Выставке 1913 г. в Киеве. – К. : Бюро Кооперативной Секции Выставки, 1914. – 27 с.
8. Кооперація // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Репринтне відтворення 1955–1984 років. – Львів : Наук. т-во ім. Т. Шевченка, 1993. – Т. 3. – С. 1124–1125.
9. Кредитное товарищество. История кредитных товариществ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org>. – Назва з екрана.
10. Министерство финансов 1802–1902 гг. – С.Пб. : Экспедиция заготовления гос. бумаг, 1902. – Ч. 2. – 692 с.
11. О Главном Кооперативном Комитете УССР : Положение Совета Народных Комиссаров о Кооперативном комитете УССР от 6 июня 1921 г. // Собрание узаконений и распоряжений Правительства. – 1921. – № 10. – Ст. 285. – С. 333–334.
12. Образцовые уставы кредитного и ссудо-сберегательного товариществ с разъяснениями. – С.Пб. : Типография газеты «Россия», 1906. – 92 с.
13. Образцовый устав кредитных товариществ, утвержден г. Министром финансов 14 сентября и 24 ноября 1905 и 14 марта 1911 года. – Речица : Типография Бера, 1911. – 46 с.
14. Образцовый устав ссудо-сберегательного товарищества. – С.Пб. : Изд-во Управления по делам мелкого кредита, 1911. – 40 с.
15. Отчет Комитета о сельских ссудосберегательных и промышленных товариществах. – Вып. 4. – С.Пб. : [б. и.], 1877. – С. 111.
16. Пантелеймоненко А. О. Становлення кооперації в українському селі: історико-економічні аспекти : монографія / А. О. Пантелеймоненко. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2006. – 227 с.
17. Пантелеймоненко А. О. Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика : монографія / А. О. Пантелеймоненко. – Полтава : РВЦ ПУСКУ, 2008. – 347 с.
18. Пантелеймоненко А. О. Політика уряду Російської імперії щодо оподаткування кредитних та ощадно-позичкових товариств / А. О. Пантелеймоненко // Економічний простір : зб. наук. пр. – № 64. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2012. – С. 191–197.
19. Положение 1-го июня 1895 года об учреждениях мелкого кредита и устав (примерный) кредитного товарищества. – С.Пб. : Типография Р. Голике, 1900. – 31 с.
20. Положение об учреждениях мелкого кредита от 7-го июня 1904 г. // Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 3. – Т. XXIV: 1904. – Отд. 1: от 23839-25604 и дополнения. – С.Пб. : [б. и.], 1907. – 1270 с.
21. Положение о кооперативных товариществах и их союзах от 20 марта 1917 г. // Сборник постановлений Временного правительства о кооперации. – М. : [б. и.], 1917. – 14 с.
22. Примерный устав кредитного товарищества, выработанный Юридическим Советом Всероссийских кооперативных Съездов на основании Положения о Кооперативных Товари-

- ществах и их Союзах от 20 марта 1917 г. – М. : Типография Русского Товарищества Издательского Дела в Москве, 1917. – 17 с.
23. Про зміну положення про Головний Кооперативний Комітет УРСР // Собрание узаконений и распоряжений Правительства. – 1922. – № 4. – Ст. 67. – С. 78–79.
 24. Про можливість обирати до правління, ради й ревізійної комісії осіб, що не входять до членів цих кооперативів, і про можливість обирати до відповідних органів союзів кооперативів осіб, що до складу уповноважених цих союзів : Постанова Головного Кооперативного Комітету та РНК УСРР від 28 січ. 1927 р. // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1927. – Ч. 9. – Відділ 2. – Арт. 43–44. – С. 123.
 25. Про неприпустимість обрання органів керування й контролю кооперативних організацій до зареєстрування їхніх статутів : Постанова Головного Кооперативного Комітету та РНК УСРР від 15 лип. 1926 р. // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду УРСР. – 1926. – Ч. 23. – Відділ 2. – Арт. 84–85. – С. 449.
 26. Про порядок кредитування сільськогосподарського машинопостачання в 1926–1927 бюджетному році : Постанова Головного Кооперативного Комітету та РНК УСРР від 15 берез. 1927 р. // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1927. – Ч. 12. – Відділ 2. – Арт. 59. – С. 177–187.
 27. Про порядок ліквідації кооперативних організацій, з'єднання їх та розділ : Положення ВЦВК, РНК і ЦВК від 7 жовт. 1925 р. // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду УРСР. – 1925. – Ч. 75–76. – Відділ 1. – Арт. 439–440. – С. 946–954.
 28. Про притягнення коштів людності на торговельно-промислове будівництво кооперації : Постанова ВЦВК і РНК від 14 груд. 1928 р. // Збірник законів та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1929. – Відділ 1. – Арт. 8–9. – С. 12–14.
 29. Про сільське господарство: Резолюція ІХ Всеукраїнського з'їзду Рад від 10 трав. 1925 р. // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду УРСР. – 1925. – Ч. 48. – Відділ 2. – Арт. 305. – С. 537–546.
 30. Про штати губерніяльних кооперативних комітетів. Постанова Ради Народних Комісарів від 20 січня 1925 р. // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – Ч. 3. – Арт. 14–15. – 1925. – 7 лютого. – № 3. – Ст. 13–14. – С. 219, 239.
 31. Селиверстов Т. А. Правовое регулирование кооперации в России в 1865–1917 гг. : дис. ... степени д-ра юр. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Т. А. Селиверстов ; Москов. Гос. юрид. акад. – М., 2001. – 153 с.
 32. Файн Л. Е. Кооперация и рынок в 20-е годы : материал для обсуждения / Файн Л. Е. – М. : Ин-т экономики РАН, 2000. – 45 с.
 33. XVI Съезд Всесоюзной коммунистической партии (б) : стенографический отчет. – М. ; Л. : Госиздат, 1930. – 782 с.
-
-